

CSOKONAI HUMORA

Mottó:

„Nékem inkább oly koszorú
Kösse felkent fejemet,
Melynek színe nem szomorú,
S múlatja a szebb nemet:
Ezt a vidámabb Múzsáknak,
A mosolygó Gráciáknak
Fűzzék össze rózsaszínű ujjai,
Élesszék fel ambróziás csókjai.”

(A vidám természetű poéta)

„Vigan töltöm életemet,
A bú, tudom, el nem temet,
Valamíg, Múzsák, veletek
Itt lehetek...”
(A víg poéta)

Csurgó határszéli kisváros Belső-Somogyban, közel a Drávához. Itt alapított gimnáziumot a Dunántúl nagy mecénása, Festetics György 226 évvel ezelőtt, s „itt tanított s verselgetett”¹ Csokonai Vitéz Mihály interimális professzorként, vagyis helyettes tanárként 1799 májusától 1800 márciusáig. (Csokonai Csurgón: nemcsak remek alliteráció, nekünk: bevonulás az irodalomtörténetbe.)

Két megközelítésben szeretném bemutatni Csokonai humorát: először irodalmi (esztétikai) kategóriaként, majd pszichológiai szempontból, mint „a lélek fegyverét”. Engedjék meg nekem, hogy többnyire somogyi ill. csurgói példákkal éljek! Egyrészt mert ezek talán kevésbé ismertek, másrészt nekünk somogyiaknak kedvesebbek.

Csokonai, a víg poéta címmel 1974-ben, a költő születésének 200. évfordulóján tudományos tanácskozást rendeztek Csurgón, a gimnáziumban. Miért ezt a címet adták a rendezők ennek a konferenciának? Valóban víg volt Csokonai? Lengyel Dénes a címadó előadásban leszögezi: a költő élete csalódások, megpróbáltatások és bukások végtelen sora.² Aztán 2005-ben, Csokonai halálának 200. évfordulóján „A vidám természetű poéta” címmel

¹ A csurgói Csokonai-pad feliratából, írta dr. Écsy Ö. István tanár. Teljes szövege: Itt, ahol most zöld gyep felett, vén fák alatt e kis pad áll / Itt tanított s verselgetett Csokonai Vitéz Mihály.

² Csokonai, a víg poéta. Szerk. Kellner Bernát. Kaposvár, Somogy megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya-Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1975. 4. p.

rendezett kiállítást a PIM.³ Tehát nemcsak úgy tartjuk számon Csokonait az irodalomtörténetben, mint korszakos jelentőségű költőt (meg műfordítót, pedagógust) hanem mint „dévaj vidámsággal megáldott, szikrázó humorú garabonciást” is, ahogy Fűzfa Balázs nevezi⁴. Szerb Antal szerint viszont a legmagányosabb poéta.⁵

Mégis vígnak kellett lennie, amint a mottó is jelzi, mert saját maga hirdeti ezt, három versvariációban, ars poeticában: A víg poéta, A vidám természetű poéta, Az én poézisom természete.

Tehát a vígság mint költői program jelenik meg Csokonainál. Hogy mennyire sikerült ezt a programot végigvinni, jelzi pl. Ady: „ S elhagyhatták remények, Lillák, E bús legény tréfált és szeretett.”⁶ Jelzi a költő utóélete is: a róla szóló humoros anekdoták, hiedelemtörténetek, verseinek terjedése a közköltészetben.⁷(Ki ne hagyjam: lejegyzett csurgói prédikációjának textusa sem lehet véletlen: Estve siralom, reggel öröm.)⁸

Ha végiglapozzuk Költemények c. kötetét, híréhez képest viszonylag kevés vidám versét tudjuk elősorolni. Leginkább a Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz, amit találunk, s még néhány bordal, alkalmatosságra írott vers, no meg a priaposzi versek, melyekben az erotika mindig vidámsággal párosul. (Lásd A pendelbergai vár formája és bevétele.) De ha színműveit olvassuk, vagy az első magyar vígeposzt, a Dorottyát, már értjük, miért dicsérik szikrázó humorát, s miért van a színházak műsorán a mai napig a Karnyóné (ebből operát is bemutattak már!)

Lássuk, miben áll a komikum Csokonai műveiben! Találunk éles hangú szatírákat az iróniától a travesztiáig, a humor fokozatait(?) a derűtől a hahotáig paródia, bohózat, anekdota formájában, megjelenik nyelvi, helyzet- és jellemkomikumként. Ezekből idézek most néhányat.

Legelőször a Dorottyából, melyről nem győzi bizonygatni Csokonai, hogy mindennemű egyezés a valósággal csak a véletlen műve, és ugye az is, hogy épp azután születik meg a mű, miután végignézi Kaposváron gróf Széchenyi Ferenc főispáni beiktatásának fényes ünnepségét. A fővezérről így ír az eposzok magasztos nyelvén, a túlzást használva a komikum forrásául:

³ Csokonai Vitéz Mihály emlékkiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.

<https://pim.hu/hu/kiallitas/csokonai-vitez-mihaly-emlekkiallitas>. Utolsó letöltés: 2018. május 20.

⁴ Fűzfa Balázs: Irodalom 10. Bp., Krónika Nova, 2010. 112. p.

⁵ Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Bp. Magvető, [é. n.] 283. p.

⁶ Ady Endre: Vitéz Mihály ébresztése. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/ady-endre-13441/a-menekulo-elet-13FD2/szep-magyar-sors-1412A/vitez-mihaly-ebresztese-1413F/>. Utolsó letöltés: 2018. május 22.

⁷ Erről lásd: Csokonai közkézen, egy költő kéziratostoplistája. In: „S végre mivé leszel? Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából. Szerk. Hernann Zoltán. Bp. Ráció, 2007. 278-294. p.

⁸Csokonai Vitéz Mihály: Prózai művek. Bp., Szépirodalmi, 1987. [CSVM II.] 407-411. p.

Fekete bajusza fedi vidám száját, / Árnyékozza barnán pirosuló orcáját. /Bátorsággal teljes két szeme forgása, / Természeti vitézt mutat mozdulása. / Válla, mellye, combja, s minden tetemei / Fővezérhez illők s az ég főmívei.⁹

A csúfondáros humor és vidámság „kútfeje – ahogy Csokonai írja – az, hogy a történetet, amely magában nevetséges, úgy adom elő, mint nagy és fontos dolgot”.¹⁰ A „nemzeti visszaéléseket”, a nemesek magyartalanságát és tudatlanságát kívánta kigúnyolni.

Dorottya vénlány-társáról, Orsolyáról:

Mellette aki űl, az öreg Orsolya, / Bíz az is csak olyan elcsiszolt korcsolya, / S csak annyival különb mamszel Dorottyánál, / Hogy asszony, s ötször vólt Hymen oltáránál. /De abban őrajta sem vág ki Dorottya, Hogy néki is kedves még az Ádám botja. (Egyébként Csokonai legtöbbet idézett és legismertebb alakjai a szerelemre éhes, a világtól kitzasztott vénasszonyok és vénlányok (Karnyóné, Dorottya, Dóris), akiknek alakjában groteszk, ironikus önképet rajzol a költő saját magányáról és kitzasztottságáról is.

„Komikum a látható részletekben, és tragikum a háttérben. „- mondja Meró Béla egy interjúban, aki a békéscsabai színház idei évadában rendezi a Karnyónét.)

A Békaegérharc, amely az Éneas blumaueri travesztiájának fordításából született –a travesztia travesztiája Julow Viktor szerint a kor legmerészebb alkotása¹¹, - így mutatja be az egér fuldoklásának kezdetét:

Búsultában elhajtja Púderes parókáját,/ Lábával jobban szorítja Társa oldalbordáját;/ Nem fért volna ijedtébe', /Már egy zabszem a seggébe,/ 'S kiverte a szarszeplő.¹²

Az istenek tanakodnak, segítsenek-e, s melyik félnek, s ekkor Jupiter így szól Minervához:

Hát te leányom leszállasz,

Segítségére kiállasz

Az eger armádának?

(...)

Mert a te templomodba is

A magyar nemeseknél,

Alig lehet kapni ma is

Egyebet egereknél,

⁹ Dorottya vagyis A dámák diadalma a fárságon. In: Csokonai Vitéz Mihály: Versek. Szerk. Vargha Balázs. Bp. Szépirodalmi, 1987. [CSVM I.]439. p.

¹⁰ CSVM I. 439. p.

¹¹ Julow Viktor: Csokonai Vitéz Mihály. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1991. 179. p.

¹² CSVM I. 64. p.

Még a szent Musáknak rakott

Egy két templomba se lakott

s lakik egyéb egégnél."¹³

Csokonai nem volt híján az öniróniának sem. A debreceni diákönkormányzat alelnöke, Lengyel József vett egy nyulat, amelyet a diáktársai elloptak tőle és titokban megették. Csokonai versben örökítette meg ezt az esetet, amelynél gondosan lábjegyzetozte a valós szereplőket és eseményeket. A nyúl szomorú sorsának leírása után egy epifátiom (sír felirat) következik, majd a halotti búcsúztatókban megszokott betét, amikor maga az elhunyt „köszön el” hozzátartozóitól, barátaitól. Ebben írja:

„Csokornyai Mihály! immár hozzád térek,
Hat singes orrodtól hogyha hozzád férek.
Ha öreg lész, ennek, tudom, hasznát veszed,
Lábad szárába majd mikor száll az eszed.
Mert horgadt ornyodat kősziklába vered,
Szuszka ifjúságod ekkép visszanyered.”¹⁴

Keressünk egy kicsit felhőtlenebb szórakozást, keressük a látható részletek komikumát. Néhány példa a nyelvi humorra a színművekből. A torzítás, az idegenszerű kiejtés a Culturában:

„... az picisletes ember az nem szereti dohánfist. ... a szoba pides mint pokol. ... pökni mintég mint a kóla...(ez a gólya!)”¹⁵ (Persze hogy a németes kiejtés a kifigurázás tárgya!) A névkomikum nagyon gyakori, beszélő nevek a Serteperti, Tökkolopi, Lipitylotty, Firkász, Szászlaki,vagy a már idézett Pendelberga mint helynév, stb. Még egy helynév: FELSOK. Csurgó tréfás elnevezése Alsok szomszéd község nyomán egy levélkeltezés végén.

Firkász (a házaló zsidó és a béreslegény összeverekszik, hozzájuk beszél):

„...ked, Pofók, az edictum tolerantiale, te pedig a jus dominale ellen excedáltál, vagy világosabban szólván, kend, Pofók, a zsidón dehonestatiót tett, te pedig actus majoris potentiát, no s denique a pedig egyik sem szabados dolog.”¹⁶

A jellemkomikum kiváló példája a Culturában annak a Szászlakinak alakja, akit bizonyosan Császári Lósy Pálról mintázott Csokonai. (Százországban tanult) Arról, akinek ő helyettese volt, és aki fennhéjázó leveleket írt az egyházmegye előljáróinak, benne nagyratörő tervekkel, aztán 3 év múlva széleseben itthagya a szegény csurgói oskolát.

¹³ CSVMI. 75. p.

¹⁴ Currens de lepore. Csokonai Vitéz Mihály összes versei.

<http://mek.oszk.hu/00600/00636/html/vs179502.htm> Utolsó letöltés: 2018. 05. 24.

¹⁵ CSVMI. 211. p.

¹⁶ CSVMI. 199. p.

„SZÁSZLAKI. Mit gondolsz Conrad? hogy volna ő énhozzám érdemes, én külső országot öszvejártam, ott mindenütt olyan becsületbe voltam, amilyenhez még egy magyarnak sem volt szerencséje, nagy tudósokkal, doctorokkal, professorokkal, sőt hofratokkal barátkoztam.

CONRAD. Sist var, asz ikkasz.

SZÁSZLAKI. És én mégis itt Somogyba, itt, az akadémiátlan Magyarországnak legakadémiátlanabb részibe telepedjem meg? Ki értené ott meg az én diplomáimat? Ki tudna ott engemet az én csatos cipőkömért, saxoniai strimflieimért méltóképpen tisztelni.”¹⁷

Igazán mulatságos történet (példa a helyzetkomikumra) Csököl és Hedrehely összeveszése a papjukon, a Somogyi kázus:

Tegnap Csököl és Hedrehely csaknem üstökbe kapott,
Egy sem akarván engedni a másiknak a papot.
Utóljára, hogy egymásnak nem akartak engedni,
Botra, balaskára kezdett a dolog kerekedni.

Csököl mindég Csököl marad, Hedrehely csak Hedrehely.
Kár egy ilyen emberséges embernek oly ronda hely.

Élj, Kis Bálint! ezt kívánja néked az egész Csököl,
Amelynek kathedrájába már te többé nem pököl.
Élj, Kis Bálint! ezt kívánja az egész Hedrehelyed,
Mely egész életedbe lesz állandó csendes helyed.¹⁸

Most pedig nézzük Csokonai humorát pszichológiai megközelítésben!

Viktor Frankl osztrák pszichiáter (híres memoárja, És mégis mondj igent az életre! a náci haláltáborban töltött idejéről) írja:

„A humor is a lélek egyfajta fegyvere az önfenntartásért való harcban, hiszen ismeretes, hogy a humor – mint aligha valami más az emberi létben – alkalmas arra, hogy távolságot teremtsen, felülkerekedjék az adott helyzeten.”

A mai pozitív pszichológiának nevezett irányzat követői ezt a fegyvert úgy tartják számon, mint megküzdési stratégiát, annak egy fajtáját. Mindenkinek van megküzdési stratégiája, (coping technika) akár több is, ilyen az elfojtás, a tagadás, ilyen az alkohol és a kábítószer használata is... A legérettebb megküzdési mód a humor vagy a kreatív alkotás.

¹⁷ CSVM II. 216. p.

¹⁸ CSVM I. 493. p.

A humorban a reménytelen, depressziókeltő, kilátástalan helyzetek fordulnak át képtelenségük révén felemelővé és kacagatóvá – írja Bagdy Emőke. A humoristák a reménykeltésnek, a vereségből emberi győzelmet (felülkerekedést) formáló képességnek a követői, “civil lélekgyógyászok”. A nevetés és humor kutatásával ma már egy új tudományág, a gelontológia foglalkozik.¹⁹

Mivel is kellett megküzdenie?

Vidám természetű poétaként jellemezte magát első ars poeticájában az alig húszéves Csokonai: tanárai felismerik tehetségét, kinevezik a poétai osztály tanítójának, a kollégistáktól a „Cimbalom” becenevet kapja, ám Idővel egyre nehezebben viseli a kollégium fegyelmét, több kihágás és egy fegyelmi tárgyalás után kicsapják.

Sárospatakra utazik, ahol jogot kezd tanulni, aztán jön a Détai Magyar Múza, nem sikerül, aztán a Lilla-szerelem, somogyi álláskeresések, debreceni próbálkozások, az 1802-es tűzvész – ő nem adja fel. (Debreczeni Attila: folytonos harc az értelmiségi létért)

Hol érhetjük tetten leginkább ezt a stratégiát Csokonai műveiben? Az alkalmatosságra írott versekben. Miért? Mert talán itt volt a legnagyobb feszültség, stresszhelyzet a vágyott, eltervezett értelmiségi-költői lét és a valós helyzet között.

Csak két példa:

[Kata napra]

Micsoda nagy vígság van itt a majorba,
Miért a sövény is úszkál itt a borba,
Hol vette az ennyi sok úri vendégét,
Kik dosztig locsolják a spongyia géjét?
Nem gondolhatják el a felső városba,
Micsoda trakta van itten a laposba.²⁰

Krisztina napra

Apropos! ejnye lám, bizony majd el is felejtettem,
Hogy én uraságtok között Leib poétává lettem.
A sok eszem-iszom között nem is jutott eszembe,
Hogy egy-két rozsdás köszöntő vers van itt a zsebembe.
Ez az. De nem lesz-é most már terhekre az uraknak?
Szoktak-é jól figyelmezni, mikor nagyon jóllaknak?
De a vers meg nem terheli a gyomrot, sőt azt tartják,
Hogy még appetitust csinál ebéd végén, mint a rák.
Azért bátran elolvasom, ki pedig nem hallgatja,
Addig flaskót emelgethet, vagy fogát piszkálhatja.
Addig az olyan gavallér és kiasszony egymással
Diskurálhat zur Zeitvertreib, szemmel vagy lábnyomással.

¹⁹ Bagdy Emőke: Pszichofitnessz. Bp., L'Harmattan, 2013. 128 p.
L' HARMATTAN KFT.

²⁰ CSVMI. 517. p.

*Aludni is bátran lehet, csak nagyon ne hortyogjon,
Lógó fejével a versnek taktusára bólogjon.
Urak, ma itt mindnyájunktól dupla kedvet kívánnak,
Nevenapja van a háznak és a ház asszonyának.*²¹

Összegzésképp: Csokonait a víg poétaként tartjuk számon, de az ő humora olyan keserédes, olyan szikrázó, sőt ütős (mai szóval), hogy legtöbbször szó nincs felhőtlen kacagásról a műveit olvasva, inkább kicsit torokszorító a nevetésünk. Ez szerintem abból is következik, hogy az ő életében a humor egy megküzdési stratégia, mégpedig sikeresen alkalmazott stratégia. S hogy miért kevertem ide a pszichológiai megközelítést? Mert remek példakép nekünk *ebben is* Csokonai, mai savanyú, fanyalgó világunkban!....

Végül nem hagyhatom ki a Jövendölés az első oskoláról a Somogyban c. Csurgóról írt versének zárósortait:

De tán jó oly idő,

Melyben nekünk a vidékünk új Hélikon lesz!²²

Bízom benne, hogy jön oly idő, ha ilyen események történnek kis hazánkban, mint ez a konferencia, akkor új Helikon lesz Somogyban, ahogy Csokonai jövendölte!

²¹ CSVM. I. 408. p.

²² CSVM I. 504. p.